

Пінська О.Л.

Психологічний аспект проблеми пізнавальної активності як риси особистості

Анотація. У статті обґрунтовується психологічний аспект пізнавальної активності як риси особистості, подана характеристика компонентного змісту її структури (пізнавальна самостійність, ініціативність, допитливість, пізнавальний інтерес), розкривається сутність динамічності пізнавальної активності та рівні її прояву. Робиться спроба створення цілісної психологічної моделі феномену пізнавальної активності як особистісної риси. Акцентовано увагу на виявленні оптимальних умов формування пізнавальної активності як суб'єктивної властивості особистості.

Ключові слова: навчальна діяльність, пізнавальна діяльність, активність, пізнавальна активність, пізнавальна самостійність, ініціативність, допитливість, пізнавальний інтерес.

Е.Л.Пинская Психологический аспект проблемы познавательной активности как черты личности.

Аннотация. В статье обосновывается психологический аспект познавательной активности как черты личности, представлена характеристика компонентного содержания ее структуры (познавательная самостоятельность, инициативность, любознательность, познавательный интерес), раскрывается сущность динамичности познавательной активности и уровни ее проявления. Делается попытка создания целостной психологической модели феномену познавательной активности как личностной черты. Акцентируется внимание на выявление оптимальных условий формирования познавательной активности как субъективного свойства личности.

Ключевые слова: учебная деятельность, познавательная деятельность, активность, познавательная активность, познавательная самостоятельность, инициативность, любознательность, познавательный интерес.

O. Pinska. Psychological aspect of the problem of cognitive activity as a personality trait

Abstract. The article substantiates the psychological aspect of cognitive activity as personality traits, presents the characteristic of the component content of its structure (cognitive independence, initiative, curiosity, cognitive interest), and reveals the essence of the dynamism of cognitive activity and levels of its manifestation. An attempt is made to create a holistic psychological model of the phenomenon of cognitive activity as a personality trait. Attention is focused on identifying the optimal

conditions for the formation of cognitive activity as a subjective personality trait.

Keywords: educational activity, cognitive activity, activity, cognitive activity, cognitive independence, initiative, cognitive interest.

Постановка проблеми. Інтеграція України до європейського освітнього простору потребує реформування системи вищої освіти в аспекті переходу від інформативно-описового навчання, яке недостатньо спрямоване на формування у студентів потреби в активній пізнавальній діяльності до навчання, яке здатне забезпечити суб'єктивну позицію студента в навчальному процесі, яка виявляється лише з появою внутрішньої потреби в знаннях, відповідних уміннях і покликана передбачати його особистісний розвиток. Стає очевидним, що в навчальному процесі акценти з боку викладача повинні ставитися не стільки на засвоєнні знань, формуванні вмінь та навичок, скільки на процесі пізнання, ефективність якого повністю залежить від пізнавальної активності самого студента як суб'єкта навчальної діяльності. Без включення у навчальну діяльність пізнавальної активності студент не зможе самореалізуватися у сфері майбутньої професійної праці.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Феномен пізнавальної активності є складним і багатоаспектним. Аналіз наукових джерел засвідчив, що проблема пізнавальної активності знайшла своє певне відображення в психологічних і педагогічних дослідженнях. Окремі аспекти пізнавальної активності в процесі навчання відображені у наукових працях О. Коберника, В. Лозової, О. Жорника, Т.Шамової та ін.).

Вагомий внесок у розробку означеної проблеми внесли сучасні вітчизняні науковці, які безпосередньо досліджували проблему пізнавальної активності студентів у навчальному процесі вищої школи, зокрема: П.Лузан (теоретичні і методичні основи формування навчально-пізнавальної активності студентів), Т. Алексеєнко (формування пізнавальної активності студентів в умовах блокової організації навчання), В.Ковальчук (стимулювання учіння студентів в умовах модульної організації навчання), А.Кошелєв (навчання студентів творчій пізнавальній діяльності), О.Любашенко (стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів університетів) та ін. Окремі аспекти пізнавальної активності як психологічного феномену були в центрі уваги Л. Божович, Г. Костюка, О. Леонтєва, С. Рубінштейна та ін.

Проте, проблема психологічного аспекту пізнавальної активності як риси особистості студента є недостатньо дослідженою, що визначає її актуальність.

Мета статті: обґрунтувати психологічний аспект пізнавальної активності як риси особистості, охарактеризувати компонентний зміст її структури, розкрити сутність динамічності пізнавальної активності та рівні її прояву.

Виклад основного матеріалу. Формування пізнавальної активності студентів відбувається в процесі навчання. Навчання як педагогічна категорія являє собою цілісний двосторонній процес діяльності викладача (навчальна діяльність) і пізнавальної діяльності студента (інакше виражена терміном «учіння»), спрямований на досягнення навчально-виховних завдань. Навчальна діяльність розглядається в психолого-педагогічній літературі як: «сукупність послідовних взаємозалежних дій учителя та учнів, спрямованих на засвоєння системи знань, умінь і навичок» [5, с.131] і являє собою процес управління зовнішньою (стимулювання – дії, які викликають певну відповідну активність) і внутрішньою (дії, які спрямовують активність на досягнення заздалегідь поставленої мети) активністю учнів, у результаті якої формуються знання, навички й уміння [6, с.27].

Пізнавальна діяльність як різновид наукового пізнання являє собою специфічну діяльність, у якій відбувається формування психічних новоутворень через привласнення індивідом суспільно-історичного досвіду. Як складний процес, що вимагає від людини значних затрат розумових сил і напруження, пізнавальна діяльність завжди здійснюється на основі мислення, яке виступає її основною формою, способом, психологічним механізмом (С.Л.Рутінштейн).

У зв'язку з цим, як зазначає Г.Щукіна, оволодіння знаннями, їх переосмислення неможливе без активної роботи думки, багатьох операцій розуму (порівняння, систематизація, конкретизація, аналіз, узагальнення та ін..). Поряд з цим, зауважує автор, пізнавальна діяльність, здійснюючись з метою засвоєння знань, умінь, інтелектуальних навичок суб'єкта учіння, має місце і у психічних процесах сприйняття, пам'яті, уваги і у вольових якостях особистості (управління увагою, регуляція почуттів тощо), що сприяє загальному розвитку і формуванню особистості [16].

У пізнавальній діяльності важливу роль відіграє внутрішня активна позиція студента – позиція суб'єкта пізнавальної діяльності, що потребує з'ясування сутності понять «активність» та «пізнавальна активність». Як: «здатність живих істот виробляти спонтанні рухи і змінюватися під впливом зовнішніх і внутрішніх стимулів – подразників» розуміє активність О. Леонтьєв [9, с. 65]; «здібність людини здійснювати суспільно-значимі перетворення у світі на основі присвоєння багатства матеріальної і духовної культури, яка проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні [8, с.11].

В. Лозова зауважуючи, що визначальним показником активності особистості є її відношення до діяльності, визначає активність як рису особистості, «котра знаходить вияв у готовності, прагненні до самостійної діяльності, якості її здійснення, виборі оптимальних шляхів для досягнення поставленої мети, виявляючи тим самим своє ставлення до конкретної діяльності та її результатів» [10, с. 15]. і «передбачає певний психічний стан суб'єкта, що виникає на основі потреб, мотивів, які сприяють визначенню мети» [10, с.19]. Згідно О. Сергєєнкової, активність особистості є умовою і результатом психічного розвитку індивіда, що виявляється в його діяльності [14, с. 115]

Отже, категорія «активність» у наукових працях трактується і як діяльність, і як результат діяльності, і як риса особистості, і як певний психічний стан. Проявляється активність у здатності змінювати оточуючу дійсність відповідно до власних потреб, поглядів, цілей і знаходить прояв в енергійній, ініціативній діяльності.

У зв'язку з цим, діяльність можна вважати узагальненою характеристикою активності людини. Але, не зважаючи на те, що поняття ««діяльність» і «активність» знаходяться у діалектичному взаємозв'язку, кожне з них не вичерпує сутності іншого. За Г.Щукіною, діяльність являє собою єдність об'єктно-суб'єктних властивостей, а активність – належить людині взагалі, і в більшій мірі – суб'єкту діяльності. [16, с.18]. Розглядаючи активність як характеристику діяльності, В. Коган наголошує:«Поняття «активність» не тотожне поняттю «діяльність» і виступає як самостійна, окрема категорія, що відбиває кількісно-якісний бік діяльності особистості» [7, с. 27]. Як приналежність суб'єкта, активність впливає на процес цілепокладання, на усвідомлення мотивації, на способи діяльності.

Видом активності особистості є пізнавальна активність, яка як ціннісне, складне особистісне утворення, суттєво впливає на продуктивність пізнавальної діяльності студентів. Слід зазначити, що в психолого-педагогічній літературі поняття «пізнавальна активність» трактується не однозначно. Так, М. Махмутов розглядає пізнавальну активність як «виявлення в навчальному процесі вольової, емоційної, інтелектуальної сторін особистості [12, с.56]., Т. Шамова – як розумову діяльність, спрямовану на досягнення певного пізнавального результату [15, с.78]. «Як риса особистості, яка виявляється в її ставленні до процесу пізнання, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної пізнавальної діяльності, спрямованої на оволодіння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань, а також в її якості» трактується пізнавальна активність в енциклопедії освіти [4, с.678]. За визначенням Т.Алексеєнко пізнавальна активність являє собою складну систему властивостей суб'єкта, що інтегрує важливі якісні

характеристики типового для нього прояву пізнавальної діяльності: «...пізнавальна самостійність, пізнавальна ініціативність, а також повнота і мобільність знань, умінь і навичок у сфері реалізації цієї активності» [1, с.128].

В дослідженнях Т. Алексеєнко, В. Манька, М. Махмутова, Т. Шамової, Г. Щукіної та ін. наголошується, що поняття «пізнавальна активність» як складна інтегративна характеристика особистості корелює з такими поняттями як «самостійність», «пізнавальна ініціативність», «допитливість», «пізнавальний інтерес», які є компонентами її структури.

Так, Т. Алексеєнко відзначає, що активність пізнання неодмінно передбачає ту чи іншу ступінь самостійності думки, а тому характеристика активності буде неповною без установлення її взаємозв'язку із самостійністю особистості у процесі пізнання. Саме тому «...усебічної активності не можна досягти без розвитку пізнавальної самостійності», оскільки вона забезпечує здатність і готовність особистості до діяльності в умовах відсутності безпосереднього та постійного керівництва і визначається вміннями студентів свідомо планувати, організовувати, контролювати, корегувати свою пізнавальну активність, оцінювати й передбачати результати своєї праці у відповідності до поставленої мети. [1, с.14-17].

Розкриваючи зміст пізнавальної самостійності, М. Махмутов зазначає, що вона ґрунтується на інтелектуальних здібностях особистості, на її вміннях, що дозволяють самостійно навчатися й здобувати нові знання з різних джерел інформації та удосконалювати навички та вміння застосовувати їх в практичній діяльності для вирішення будь-яких життєвих ситуацій. Ці якості студента обумовлюються наявністю у нього високого рівня пізнавальної потреби і інтересу до знань, наявністю мотивів навчання [12, с. 18].

У зв'язку з цим, самостійність, як зауважує Л. Арістова, може й повинна бути супутньою процесу активізації пізнання, а активність учіння повинна передбачати самостійність учнів у формуванні проблем і визначенні способів їх розв'язання, тобто мати продуктивний характер [2, с.39- 40].

Таким чином, пізнавальну активність необхідно розглядати більше як ставлення до змісту й процесу пізнання, а самостійність – як реалізацію цього ставлення в дії, котра без активності не може бути здійснена.

Специфічними формами пізнавальної активності, які забезпечують варіативність пізнавальних дій є ініціативність і допитливість особистості. В. Манько розглядає пізнавальну ініціативність як інтегративну якість особистості, що виявляється в мотиваційній готовності й інтелектуальних здібностях особистості до пошуків шляхів

теоретичного та практичного оволодіння знаннями, у постановці за власним бажанням навчальних цілей і винайденні нових способів та засобів їх досягнення, а також у вмінні мобілізувати свої морально-вольові зусилля на отримання бажаних результатів та подальшу їх реалізацію [11, с. 43].

Пізнавальна ініціативність, на думку науковця, пов'язана з допитливістю, що є вираженим прагненням вишукувати нові способи і можливості вирішення пізнавальних завдань, освоювати нові форми діяльності. Допитливість характеризується потребою глибше ознайомитися з предметом, вийти за межі видимого і чутного, розширити свої знання. Вона виражається у здивуванні й прагненні довідатися нове. Студентів більше цікавить не стільки принцип дії, скільки механізм, за допомогою якого вона виникає. Допитливі та ініціативні суб'єкти «легкі на підйом», частіше виявляють тенденцію до освоєння навколишнього світу, здатні на вигадку, різні нововведення. Вони активно висувують ідеї, розширюють коло життєвих занять і справ, у них яскраво виражена пізнавальна потреба [11, с. 44].

Основою активності і самостійності студента у навчанні є пізнавальний інтерес. Як активне мотивоване емоційно-ціннісне ставлення суб'єкта до предмета пізнання, пізнавальний інтерес, який має різний ступінь прояву (цікавість, допитливість, справді пізнавальний інтерес), будучи своєрідною формою виявлення активності, здійснює значимий вплив на інтенсивність перебігу пізнавальної діяльності особистості [10]. Г. Щукіна підкреслює, що під впливом інтересу «всі психічні процеси протікають особливо інтенсивно і напружено, а діяльність стає цікавою і продуктивною. Він, з однієї сторони, проявляється в результаті активних дій студента, а з іншої – сприяє прояву активності. В процесі навчання пізнавальний інтерес вступає у протиріччя із запасом наявних знань, що викликає в індивіда внутрішню потребу задовольнити інтерес шляхом активної пізнавальної діяльності» [17, с. 6].

З точки зору Н. Бойко у пізнавальному інтересі виявляється єдність об'єктивної й суб'єктивної сторін пізнавальної діяльності. Науковець зауважує, що під впливом пізнавального інтересу активізуються всі психічні процеси студента: активніше відбувається сприйняття, гострішим стає спостереження, активізується емоційна й логічна пам'ять, інтенсивніше “працює” уява. Саме інтерес стимулює пошук і допитливість особистості. Енергетичні ресурси особистості, насичені пізнавальним інтересом, сприяють тривалішому й інтенсивнішому перебігу пізнавальної діяльності, яка стає продуктивнішою і суттєво впливає на пізнавальну активність [3, с.11-12].

Зазначимо, що проявом пізнавального інтересу в пізнавальній діяльності є: інтелектуальна активність студентів, яка проявляється через постановку питань, прагнення самостійно брати участь у діяльності, активне оперування набутим досвідом; емоційні прояви студентів (зацікавленість, захопленість, здивування чи інертність, байдужість); прагнення подолати труднощі (вольові прояви), спробувати різноманітні способи вирішення складних задач.

До найважливіших властивостей пізнавальної активності ряд учених [1, 10, 13, 14] відносять її динамічність, яка проявляється у двох типах: потенційна та функціонуюча пізнавальна активність особистості. Зокрема, В.Лозова зазначає, що потенційна (можлива) активність характеризується особистісним прагненням, готовністю до діяльності, а функціонуюча («актуальна», «дійсна») пізнавальна активність проявляється вже в активному виконанні цієї діяльності, у процесі якої мобілізуються внутрішні сили особистості, самовдосконалення і творча активність. У даному випадку, зазначає автор, пізнавальна активність переростає у стійку рису особистості [10, с.25].

Тому процес розвитку пізнавальної активності – це процес переходу від можливостей, схильностей, прагнення особистості реалізувати свої сили, потребу в їх саморозвитку до активного й творчого перетворення особистості у суб'єкта пізнавальної діяльності, що веде до творчої самореалізації у житті, навчанні і в майбутній професії.

Звертаючись до наукових праць, в яких характеризується пізнавальна активність з психологічної точки зору, слід зазначити, що вона може функціонувати як на рівні зовнішньої (репродуктивної), так і на рівні внутрішньої (продуктивної і творчої активності):

- активність репродуктивна характеризується усвідомленим заучуванням теорії та відтворенням зразка розумової чи практичної дії і проявляється в прагненні студента сприйняти, запам'ятати та відтворити навчальний матеріал за зразком, при відсутності інтересу як до знань, так і до самого процесу учіння. При цьому студенти засвоюють готові висновки науки, відомі способи дій, поняття, основні положення теорій, правила, закони, формули, теореми;

- активність продуктивна характеризується самостійним застосуванням студентом відомих знань в інших умовах, міркуванням, роздумуванням, розумовим пошуком. Характерні ознаки цього рівня – відчуття проблеми, здатність до абстрагування, критичність та самостійність мислення, стійкість і глибина знань, оригінальність висновків тощо.

- активність творча – вищий рівнем пізнавальної активності, головними показниками якого слід вважати прагнення до: самостійного здобуття знань; перетворення раніш засвоєних; перенесення засвоєних

знань на розв'язання нових навчальних і практичних задач; знаходження нових способів досягнення мети, прояву власної ініціативи для визначення завдань, засобів пізнання. Мисленнєва активність проявляється в готовності до творення нового, що пов'язано з творчою діяльністю.

Визначені рівні пізнавальної активності можна пов'язати, з такими чинниками: відношенням студента до навчання, які проявляються в: зацікавленості до змісту засвоюваних знань і самого процесу діяльності; прагненні проникнути у суть явищ і їх взаємозв'язків, а також оволодіти засобами пізнавальної діяльності; мобілізації студентом морально-вольових зусиль, спрямованих на досягнення мети.

Отже, якщо виходити з того, що пізнавальна активність може бути внутрішньою і зовнішньою, то про дійсно пізнавальну активність можна говорити лише в тому разі, коли індивід проявляє ініціативу, самостійність у процесі переосмислення знань, застосування їх у нових ситуаціях. У протилежному випадку мова може йти лише про його моторну активність, що зовсім не адекватна активності пізнання.

Висновки. Узагальнення вище викладеного дозволяє стверджувати, що поняття «пізнавальна активність» ще не отримало однозначного тлумачення. Розмаїття точок зору на сутність означеної дефініції свідчить про очевидне прагнення науковців обґрунтувати цей психолого-педагогічний феномен. Характеризується пізнавальна активність напруженою розумовою діяльністю особистості, свідомо спрямованою на самостійне творче опанування знаннями, уміннями й навичками.

Пізнавальна активність як складна інтегративна, багаторівнева, характеристика особистості проявляється через пізнавальну самостійність, допитливість, пізнавальний інтерес і виражається у цілеспрямованості пізнавальних дій, нестандартності стилю мислення, психологічному настрої на діяльність та реалізується в творчій активній пізнавальній діяльності. Подальшого дослідження потребує питання визначення психологічних умов формування пізнавальної активності студентів у процесі фахової підготовки

Список використаної літератури

1. Алексеєнко Т.А. Формування пізнавальної активності студентів в умовах блокової організації навчання: автореф. дис..на здобуття наук. ступеня канд..пед.наук: спец.13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Т.А.Алексеєнко. – К., 1995. – 25 с.

2. Аристова Л. Активность учения школьников / Л. Аристова. – М. : Просвещение, 1968. – 138 с.

3. Бойко Н. О. Дидактичні умови формування пізнавального інтересу в школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Теорія та історія педагогіки" / Н. О. Бойко. – Харків, 1999. – 19 с.

4. Енциклопедія освіти / [за ред.. В.Г.Кременя]. – К.:Юрінком Інтер., 2008.– 1040 с.

5. Дидактика современной школы: пособие для учителей / [под ред.. В.А.Онищука]. – . К.: Рад.шк., 1987. – 351 с.

6. Ительсон Л.Б. Проблемы современной психологии учения /Л.Б. Ительсон.– М.: Знание, 1970. – Вып.1. – 63 с.

7. Коган В.З. Понятие "активность личности" как категория социальной психологии // Некоторые проблемы личности: Сборник аспирантских работ. / В.З. Коган. – М., 1971. – 206 с.

8. Краткий психологический словарь/[под общ. Ред.А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского].– Москва:Политиздат, 1985. – 431 с.

9. Леонтьев А.Н. Психология познавательной деятельности / А.Н Леонтьев. – Москва:Изд-во Московского ун-та, 1978. –151 с

10. Лозова В.І. Проблема активізації пізнавальної діяльності студентів при вивченні психолого-педагогічних дисциплін / В. І. Лозова, С. Т. Золотухіна, В. М. Гриньова // Вища і середня педагогічна освіта. – Київ, 1989. – № 14. – С. 63-68.

11. Манько В. А. Педагогічні умови формування пізнавальної ініціативності старшокласників у процесі навчання / В. А. Манько // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. праць. – Запоріжжя: Запорізький обл. ін-т післядипломної пед. освіти, 2008. – Вип. 48. – 244 с.

12. Махмутов М. И. Теория и практика проблемного обучения / М. И. Махмутов.– Казань : Таткнигоиздат, 1972. – 551 с.

13. Панина Т. С. Современные способы активизации обучения:[учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Т. С. Панина, Л. Н. Вавилова; [под ред. Т. С. Паниной]. – М.: Изд. центр «Академия», 2006.– 176 с.

14. Сергєєнкова О.П. Вікова психологія :[навч. посібн.]/ Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. – К.: ТОВ «Центр учбової літератури». – 2012. – 384 с.

15. Шамова Т.И. Активизация учения школьников / Т.И. Шамова. – М. : Педагогика, 1982. – 208 с.

16. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: учеб. пособие М.: Просвещение, 1979. - 160 с.

17. Щукина Г.И. Актуальные вопросы формирования интереса в обучении/ Г.И. Щукина.— М.: Просвещение, 1984. – 208 с.